

**OSMANLI BANKASI'NIN
[BANK-I OSMANİ-İ ŞAHANE] KURULUŞU**

BANQUE DE TURQUIE'NİN
[TÜRKİSTAN BANKASI]
BAŞARISIZLIĞA UĞRAMASI

Osmanlı İmparatorluğu'nda Bâbüalî'nin isteklerine uygun bir emisyon bankası kurmak için yapılan ilk girişimlerin 1856'da başarısızlıkla noktalandığını görmüştük. *Crédit Mobilier* ve ortakları geçici olarak geri çekilmişlerdi ve *Ottoman Bank* de henüz kuruluş aşamasındaydı; işte bu sırada Londra'da yeni bir rakip ortaya çıktı. Büyük bir demiryolu sanayicisi olan Sir Joseph Paxton'un girişimiyle bir araya gelen iş adamları Türkiye'de özellikle bayındırlık ve demiryolları imtiyazlarıyla ilgileniyorlar, bunları kendi firmaları için yeni iş alanları olarak görüyorlardı. Ama aynı zamanda banknot emisyonu imtiyazını da istiyorlardı. Sadrazam Reşid Paşa, 28 Aralık 1856'da İngiltere sefirine gönderdiği bir yazıyla, bu imtiyazı hangi koşullarla tanımayla hazır olduğunu bildirdi: Kaime ve mağşuş sikkelerin tedavülden çekilebilmesi için %6 faizli 8 milyon £ borç; kurulacak şirketin yöneticisinin ve belirli sayıda idarecisinin Bâbüalî tarafından atanması. *Banque de France* tüzüğünün son maddesinden esinlenen Reşid Paşa, emisyon kurumunun devletin mutlak denetimi altında olması yolundaki isteğini hiçbir yanlış anlamaya meydan bırakmayacak bir biçimde açıklıyordu.¹

Hükümetin taleplerini öğrenen *Ottoman Bank*, banka yöneticilerinin Türkler tarafından seçilmesi kabul edilemeyeceği için, tasarının bu biçimiyle gerçekleştirilemeyeceği değerlendirmesini yaptı. Bu talebin herhangi bir tasarının önündeki en büyük engel olduğunun bilincindeki Layard, zaten erken davranmıştı. Kalemli kuvvetli ve çok zeki bir adam olan Layard, birkaç gün önce (13 Aralık 1856) bu güçlüğü aşmak için öngördüğü çözümü Reşid Paşa'ya açıklamıştı. Ona göre, kurumun idari merkezini "müfettiş" olarak atanmış yüksek düzeyde bir Türkle İstanbul'da kurmak, Türklere karşı bu kurumun milli niteliğini duyurmak açısından zorunlu olabilirdi; ama, gerçek yönetim hissedarlara karşı doğrudan sorumlu konumdaki Londra ve Paris idare heyetlerine bırakılmalıydı.²

77 A. du Velay, *age.*, s. 157-167.

78 AN, 207 AQ, 193 DG AQ, 1278 yılı bütçesi.

BÖLÜM II

1 Baster, *age.*, s. 83-84.

2 Baster, *age.*, s. 87-88.

Çizilen bu şema birçok açıdan ilginçtir. Birkaç ay önce Fuad Paşa'nın da dile getirdiği gibi, gelecekteki bankada İngiliz ve Fransızların eşit oranlarda ortaklığı artık kabul ediliyordu. Layard'ın, *Ottoman Bank*'in her ne olursa olsun kraliyet şirket belgesini ve İngiliz bankası statüsünü koruma konusunda o güne dek sürdürdüğü iddiadan vazgeçmeye hazır olduğu da görülüyor. Layard, böyle bir hukuki statünün Bâbîâli tarafından asla kabul edilemeyeceğini ve denetim sorununda hem Osmanlıların kuşkularını giderecek, hem de yabancı hissedarların çıkarlarını güvenceye alacak bir uzlaşmanın sağlanması gerektiğini anlayacak kadar ince bir diplomattı. Sonunda Osmanlı Bankası'nda onun tarafından düşünülen çözümün benimseneceğini göreceğiz.

Paxton grubu *Ottoman Bank*'in çekincelerini paylaşmadı ve 5 Mart 1857'de, 7 milyon £ sermayeli, "*Banque de Turquie*" [Türkiye Bankası] adlı bankayı kurma iznini Osmanlı hükümetinden aldı. Bankanın merkezi İstanbul'da olacak ve belli başlı yöneticileri (müdür ve müdür yardımcısı) Bâbîâli tarafından atanacaktı. Banknot ihracı imtiyazını alan bankanın sermayesi sayesinde kaimeler nominal değerleri üzerinden tedavülden çekilecekti. Bu imtiyazın tanınması Layard'ın beklentilerini bir süreliğine sona erdiriyordu.³

Ancak olaylar onu haklı çıkaracaktı. Hisseleri Londra piyasasında hiçbir talep yaratmayan *Banque de Turquie* asla faaliyete geçemedi.⁴ Paxton grubunun uğradığı başarısızlık üzerine, *Ottoman Bank* yöneticileri işbirliği önerilerini yineleyerek Bâbîâli'yle ilişkiye geçtiler.⁵ Ama bir kez daha hayal kırıklığına uğradılar.

Aslında *Banque de Turquie*'nin kurucuları tasarılarından vazgeçmemişlerdi. İçlerinden biri, Londra ve İstanbul firmalarının da katılımıyla (Ralli-Rodocanachi) tasarımı yeniden canlandırmaya girişti. Şimdi daha mütevazı görünümlü, 1 milyon £ sermayeli ve sermayesi ileride 3 milyon £'a çıkarılabilecek bir şirket söz konusuydu. 19 Mayıs 1858 tarihli iradeyle kuruluş iznini alan *Banque de Turquie* - bu yeni formülle -, emisyon imtiyazını da elde ediyordu ve 1858 istikrazından elde edilecek gelirle kaimeler tedavülden çekildikten üç ay sonra, İstanbul'da faaliyete geçecekti.⁶ 23 Mart 1859 tarihli genel kurulda, *Ottoman Bank*'in bu girişime ortak olmayı reddediş gerekçelerini açıklayan Layard, diğer yandan da *Banque de Turquie*'nin başarı şansı konusunda çok kuşkulu olduğunu belirtiyordu. Yeniden denetim sorununa gelerek, hissedarlar "fonlar üzerinde doğrudan denetime" sahip olmazsa, halkın güvenini kazanmanın ne kadar güç olacağını vurguluyordu.⁷

Olaylar bu kötümserliği doğrulamakta gecikmedi. Kaimelerin tamamını tedavülden çekmenin olanaksızlığı emisyon imtiyazının kullanılmasını belirsiz bir tarihe ertelediği için, *Banque de Turquie* hisseleri büyük değer kaybına uğradı. Banka 1860 istikraz tahvillerinin Londra'daki ihraç hakkını kendisine veren Mirès'le ortak olmuştu; bu sermayedarın çöküşü bankaya da darbe indirdi. Cesareti kırılan idare heyeti 1861'de şirketi tasfiye etmeye karar verdi.⁸ Ama şirket kurucuları Osmanlı Bankası'nın kurulmasını engellemek için, kendilerine tanınmış imtiyazı yine de geçerli kılmaya uğraştılar. Bu amaçla Şubat 1863'te İngiliz mahkemelerine başvuruda bulundular, ama Osmanlı hükümeti bu mahkemelerin yetkisini kabul etmedi.⁹ Sonun-

da çabalarının boşuna olduğunu anladılar ve ellerindeki özgün imtiyaz belgesini Ağustos 1864'te Osmanlı sefaretine teslim etmek zorunda kaldılar.¹⁰

OSMANLI BANKASI'NIN KURULUŞU

1862 başında koşullar *Ottoman Bank*'in lehine dönmüştü. *Banque de Turquie* tasfiye ediliyordu ve yeni sadrazam Fuad Paşa son mali krizin de mutlak gerekliliğini gösterdiği emisyon bankasını kurmaya bu kez kararlıydı. Tedavüldeki kaimelerin toplanması vazgeçilmez bir önkoşul olduğu için, bu amaçla 1862'nin mart ayı sonunda Londra'da büyük bir istikraz hamlesine girildi. 8 milyon £ nominal değerde, %6 faizli, 24 yıl vadeli bu istikraz, *Ottoman Bank* tarafından Londra'daki *Deveaux et Cie.* firmasıyla ortaklaşa %68 emisyon kurundan blok olarak alındı. Osmanlı hükümeti teminat olarak tütün, tuz, pul ve temettü resimlerini göstermişti. 1858 istikrazından daha ağır olan emisyon koşulları, yine de Mirès'e tanınan koşullarla karşılaştırıldığında, Türkiye'nin kredisindeki açık yükselişi yansıtmaktaydı. Gerçekten de 1860-1861 krizinin şanslı bir biçimde atlatılıp, Hobart-Foster heyetinin sağladığı cesaret verici başarılarından sonra işlerin başına Fuad Paşa'nın gelmesi Batı piyasalarını Türk yöneticilerin mali alandaki reform isteğine ikna etmişti. Kısa bir süre önce yayımlanan bir sonraki yılın bütçe tasarısının artıda görünmesi onların bu olumlu bakışını daha da güçlendirmişti. Sonunda, istikraz fonlarının nihai kullanımına ilişkin tüm kuşkuları ortadan kaldırmak için, emisyon hakkındaki bilgi broşüründe "istikrazın dalgalı borcun konsolide edilmesinde ve kaimelerin tedavülden çekilmesinde kullanılmasına yardımcı olmak" üzere Lord Hobart'ın tayin edildiği belirtiliyordu. İstikraz çok başarılı oldu; tahviller dört kez yeniden piyasaya sürüldü. Kaimeleri tedavülden çekme işlemleri 13 Temmuz 1862'de başladı ve ekim ayında sona erdi. 998 milyon kuruş, %40'ı nakit madeni para ve %60'ı konsolide tahville [esham-ı cedide] ödenerek toplandı.¹¹

İstikrazın başarısında oynadığı role karşılık, Osmanlı hükümeti *Ottoman Bank*'e gelecekteki emisyon bankasının imtiyazını söz verdi. Banka amacına ulaştığını düşünüyordu ve yaz ortasına doğru bu vadin yerine getirilmesini sağlamayı denedi. Fransa'nın 1859'da Bâbüali'ye mali danışman olarak gönderdiği ve Meclis-

3 Baster, *age.*, s. 84-85.

4 Baster, *age.*, s. 85.

5 OBA-L, Genel Kurul, 23 Mart 1859 ve Gazete Kupürleri, 30 Mart 1859.

6 Baster, *age.*, s. 85-86 ve Cavide Işıksal, "Türkiye'de İlk Bankacılık Hareketi ve Osmanlı Bankası'nın Kurulması", *Belgelerle Türk Tarihi Dergisi*, no: 10 (1968), s. 72-79.

7 OBA-L, Gazete Kupürleri, s. 74.

8 Baster, *age.*, s. 86-87.

9 Baster, *age.*, s. 91-92.

10 OBA-L, Komite Tutanakları, 10 Ağustos 1864.

11 A. du Velay, *age.*, s. 263-264 ve OBA-L, Gazete Kupürleri, s. 160.

i Valâ-yı Ahkâm-ı Adliye'nin de üyesi olan Marki de Ploeuç'un bu girişimi haber almamasına olanak yoktu. Osmanlı İmparatorluğu'ndaki Fransız çıkarılarını korumak ve geliştirmek kaygısı içindeki Ploeuç, Fransa sefiri Marki de Moustier'yi uyardı, o da hemen sadrazam Fuad Paşa nezdinde müdahalede bulundu.¹² Fuad Paşa, 1856'da bir sonuca varmayan pazarlıklarda takındığı katı tutumu unutmuş olamazdı: Emisyon imtiyazı ancak İngilizlerle Fransızların eşit paylarla ortak olacağı bir kuruma verilecekti. 1854'teki müdahaleleriyle imparatorluğu kurtarmış iki gücü ayırmak, gayet açık siyasi nedenlerden ötürü, o gün olmadığı gibi şimdi de uygun değildi. İmparatorluğun güvenliği hâlâ, ekonomik açıdan Türkiye'nin dış ticaretinde eşit öneme sahip bu iki gücün ittifakına dayanıyordu. Sadrazam bu nedenlerle Fransız unsurunun da söz konusu tasarısı içinde geniş ölçüde temsil edilmesini istedi ve onların İngiliz grubuyla eşit oranda katılımını imtiyaz tanımmasının olmazsa olmaz koşulu haline getirdi.¹³

O zaman *Ottoman Bank*, 1856'daki rakibi *Crédit Mobilier* ile temasa geçti ve İstanbul'da Bank-ı Osmanî-i Şahane adlı bir şirket kurulması önerisini götürdü.¹⁴ Banka tüzüğü'nün amaç maddesinde, banknot ihracı, ticari senetlerin iskontosu, hükümet adına imparatorluk gelirlerinin tahsili, borç bonolarının ödenmesi, değerli maden ticareti yer alacaktı. *Crédit Mobilier* etrafında oluşan Fransız grubunda *Crédit Mobilier*'nin yan kuruluşu olan *Crédit Mobilier Espagnol* ve Emile, Isaac, Eugène Pereire kardeşler dışında, şu bankalar yer alıyordu: *Fould et Cie.*, *Hottinguer et Cie.*, *Mallet Frères et Cie.*, *Pillet Will et Cie.*, *Mussard, Audéoud et Cie.*, *Stern et Cie.*, *F. A. Seillière et Cie.* Ayrıca Dük de Galliera, *Comptoir d'Escompte de Paris*'nin müdürü Bay Biesta, *Crédit Mobilier*'nin idarecisi Salvador, Buffarini ve Greininger de oluşumun içindeydi. Pazarlıklar hızla (15 Eylül 1862) bir uzlaşma taslağıyla sonuçlandı; bu taslak da bir süre sonra, 16 Kasım'da Paris'te imzalanan bir anlaşmayla kesin şeklini aldı.

Bu metinlerde şunlar öngörülmüyordu:

- 500 franklık (ya da 20 £'luk) 135.000 hisseye bölünmüş 67.500.000 frank (yani 2.700.000 £) sermayeli bir bankanın kuruluşu. Hisse senetleri arzda nominal değerlerinin yarısı karşılığında serbest kalacak ve 80.000'i İngiliz grubuna, 50.000'i Fransız grubuna olmak üzere paylaştırılırken, 5.000'i de Türkiye'ye ayrılacaktı. Sermaye artışları iki grup arasında eşitlik sağlanıncaya kadar, Fransız grubu için 8/10, İngiliz grubu içinse 2/10 oranında tahsis gerçekleştirilecekti.

- *Ottoman Bank* tasfiye edilecek, örgütlenmesi, müşterileri ve alacakları yeni bankaya devredilecek, Osmanlı Bankası da *Ottoman Bank*'in üçüncü şahıslara olan borçlarını üstlenecekti. *Ottoman Bank* yöneticilerinin 1856 Kraliyet belgesinin yararlarından vazgeçtikleri, bu belgenin yol açtığı tersliklerin söz konusu yararları fazlasıyla götürdüğü anlaşılıyordu. Bu belgeden kaynaklanan yasaklardan kurtulan yeni kuruluş, ürün teminatı karşılığı avans işlemlerine girebilecek, üçüncü şahıslar adına mal alım ve satımıyla uğraşabilecek ve etkinlik alanını Mısır'a olduğu kadar Londra'ya da genişletebilecekti.¹⁵

Paris'te bu düzenlemeler karara bağlanırken, İstanbul'da beklenmedik

bir rakip ortaya çıktı. Söz konusu kişi, hizmet önerilerine Bâbiâli'nin verdiği sevimli, ama belirsiz cevaplara dayanarak ortaya atılan bir Fransız bankeri, Charles Laffitte'ti. Dışişleri Bakanı'ndan aldığı talimat üzerine Fransız sefiri Marki de Moustier'nin kendisine verdiği desteğe rağmen, kısa sürede devre dışı bırakıldı. Laffitte, sözüne sadık Fuad Paşa'nın yeni girişimin temeli olarak görmek istediği *Ottoman Bank* dayatmasını reddetmiş, etrafına yeterince destek toplayamamış, üstelik kendini ortak olarak Pereire kardeşlere de kabul ettirememişti.¹⁶

Aralık ayında, Fransız grubu adına Greininger, R. Hottinguer ve Buffarini, *Ottoman Bank* adına da J. Stewart ve Ed. Gilbertson'dan oluşan bir temsilciler heyetiyle Osmanlı hükümeti arasında görüşmeler başladı. Kurucuların temsilcileri bütün görüşmeler süresince Bâbiâli nezdindeki yabancı mali danışmanların, Marki de Ploeuç, Lord Hobart ve Foster'ın, aynı zamanda 1856'ya göre daha etkin bir rol oynayan İngiltere ve Fransa sefirlerinin desteğini aldılar.¹⁷ İmtiyaz fermasına ve yeni kurulacak bankanın tüzüğüne son halinin verilmesinde, tartışmalar, hizmetleri karşılığında Hazine'nin bankaya ödeyeceği ücret ve bankanın idare heyetlerine Osmanlı uyruklarının katılımı sorunları üzerinde yoğunlaştı.

Hazine'nin bankadan beklediği hizmetler arasındaysa, ilk sırada kaynak akışının düzenliliğini sağlamak yer alıyordu. Türkiye ekonomisi esas olarak tarıma dayandığı için, devlet gelirlerinin en büyük bölümünü aşar ve emlak vergisi oluşturuyordu. Bu vergilerin tahsili mahsul ritmine bağlıydı, halbuki harcamalar düzenli bir şekilde bütün yıla yayılıyordu. Bu nedenle, yerel bankerlere başvurmanın kaçınılmaz bir hal aldığı, aylar süren dönemler oluyordu. Bu durum, artık tamamen yok edildiğine inanılan - bu yanlış bir inançtı - bütçe açıklarıyla birlikte, masraflı dalgalı borcun kaynağıydı. Bu nedenle hükümet, bankanın, emisyon imtiyazına karşılık Hazine'ye gelirler ile giderler arasındaki bu zaman farkını finanse etme olanağı verecek 500.000 £'luk bir cari avans hesabı açmasını dayatıyordu. Banka ise kamu gelirlerinin tahsilatının ve borca ilişkin ödemelerin kendisine bırakılmasını istiyordu. Bu verilere dayanan *Ottoman Bank* kaynaklı bir belge, gelecekteki kurumun yılda 166.605 £'u bulacağı tahmin edilen kâr dökümünü şöyle çıkarıyordu:

12 AN, 272 AP, 14, Osmanlı Bankası örgütlenmesi üzerine not, Nisan 1863.

13 AE Turquie, CP 356, Moustier'den Thouvenel'e, 8 Ekim 1862.

14 AN, 272 AP, 14, Osmanlı Bankası örgütlenmesi üzerine not, Nisan 1863.

15 AN, 207 AQ, 1 B02.

16 AE Turquie, CP 356, Thouvenel'den Moustier'ye, 10 Ekim 1862 ve Moustier'den Thouvenel'e, 23 ve 29 Ekim 1862.

17 AE Turquie, CP 356, Moustier'den Dışişleri Bakanlığı'na, 17 Aralık 1862; AN, 272 AP, 14, Osmanlı Bankası'nın örgütlenmesi üzerine not, Nisan 1863 ve Baster, *age.*, s. 190.

Hazine'ye verilecek	
500.000 £ avansın %6 faizi	30.000 £
Yatırılmış sermaye eksiğini	
tamamlayacak miktarın (850.000 £) %10 faizi	85.000 £
Devlet gelirlerinin tahsilinden %0,25 komisyon	
(15 milyon £ olarak tahmin edilen bu gelirlerin	
yarısı banka aracılığıyla toplanabilir)	18.750 £
Borç kuponu ödemelerinden	
(yılda 3.285.500 £) %1 komisyon	32.855 £
Toplam	166.605 £

Kambiyo ve değerli kâğıt işlemlerinden sağlanacak gelire işletme masrafları karşılanabileceğinden, bu rakam kesin net kâr olarak kabul edilebilirdi. Altın işlemleri (banka fiilen bu işlemleri tekelinde tutacaktı) ve banknot emisyonu, kesin miktarının tahmin edilmesi mümkün olmayan bir kâr fazlası bırakacaktı. Bu net tahmini kâr 1.350.000 £ yatırılmış sermayeye oranlandığında, %12,33'lük bir kârlılık oranı ortaya çıkıyordu. *Ottoman Bank*'in kârlılık oranının %13,5'e yükseldiği düşünülürse, bunun asgari bir nokta olarak kabul edilmesi gerekiyordu. Bu nedenle kurucular, Hazine'nin ödeme ve tahsilat işlerini yerine getirmek için, bankaya yılda 60.000 £ bir ödeme yapılmasını istiyorlardı. Sonuçta bankanın borç kuponu ödemelerinden alacağı komisyon %1 olarak bırakılırken, gelirlerin tahsilinden alacağı komisyon götürü bir rakamla, 20.000 £ olarak belirlendi. Bu rakamı kabul eden banka, istenen kâr fazlasını emisyon imtiyazından sağlayacağını umuyordu. Ama hiç de böyle olmadığını göreceğiz.¹⁸

Daha önce alınmış tavırlardan da beklenebileceği gibi, en canlı tartışmalar banka yöneticilerinin milliyeti ve buna yakından bağlı olan genel merkezin yeri konularında yaşandı. Bu tartışmalarda söz konusu olan, banka ile devlet arasındaki bağları ve devletin emisyon kurumu üzerindeki yetkisinin genişliğini belirlemektir. Kurucuların tasarılarında idarecilerin İngiliz ve Fransız olması, genel müdürün bu iki milliyetin herhangi birinden belirlenmesi ve genel merkezin Paris veya Londra'da bulunması öngörülmüştü. Bu yabancı yönetimin yanına sadece hükümet tarafından atanmış bir nâzırı kabul ediyorlardı. Önce bu dayatmaları geri çeviren sadrazam, daha sonra görünür merkezin İstanbul'da olması koşuluyla, gerçek yönetimin yurtdışında bulunabileceğini ima etti. Ama en azından genel müdürün bir Türk paşası olmasında ısrar ediyordu. Mesai arkadaşlarının ve kamuoyunun tepkisinden kaygılandığı için, idare heyetlerinde Türklere çok daha büyük bir yer veren *Banque de Turquie*'nin kabul ettiği koşulları her fırsatta özlemle anıyordu. Muhatapları, milli özsaygıyı kurtarmak için en azından bazı biçimsel ödümler vermeleri gerektiğini anladılar.¹⁹

Bu arada başka sermaye grupları ve bankerler Bâbîâli'yi kuşatmaya devam ediyorlardı; 1 Ocak 1863'te Marki de Ploeuç "ayağımızı kaydırmak için her türlü çabanın gösterildiği" konusunda *Crédit Mobilier*'yi uyarıyordu.²⁰ Ama Fuad Paşa zaman zaman bu taleplere kulak kabartır gibi görünse de, aslında tercihini yapmıştı. Londra Komitesi'nin 1868'deki bir memorandu-

munun hatırlatacağı gibi, sadrazamın bakışı kurulacak bankanın hükümete yapabileceği mali hizmetlerin daha ilerisine uzanıyordu. “Asıl büyük hedef, parasal kaynak açısından yeterince güçlü ve idari açıdan yeterince istikrarlı bir banka aracılığıyla ülke ticaretinin gelişmesine liberal, ama temkinli bir destek vererek, hükümet gelirlerinin dolaylı yoldan artmasını sağlamaktı.”²¹ Burada, eski Trouvé- Chauvel tasarısı zamanında dile getirilmiş kaygılar yeniden karşımıza çıkıyor ve sadece *Ottoman Bank* ve *Crédit Mobilier* tarafından oluşturulan grubun - İngilizlerle Fransızları bir araya getiren tek aday olması dışında - yarışı kazanmasının nedeni, hükümetin önüne koyduğu hedeflere ulaşabilecek “yeterli güce” sahip olmasıydı.

Bununla birlikte henüz bir anlaşmaya varılmadan Fuad Paşa 3 Ocak 1863'te istifa etti; bu istifayla her şey bozulacak gibi görünüyordu. Gerçekten de Sultan Abdülaziz sadrazamının mali tasarılarına karşı olduğunu açıklıyor ve emisyon imtiyazının sözünü bile duymak istemiyordu.²²

Ama padişahın tepkici karakteri onun fazla ileri gitmesine yol açmıştı; bunu anlamakta ve daha mantıklı bir düşünce çizgisine dönmekte gecikmedi. Yeni sadrazam Kâmil Paşa sefelinin fikirlerini tamamen paylaşıyordu. Abdülaziz'in tavrındaki ani değişiklikten yararlanarak Osmanlı Bankası işini hızla bir sonuca bağlamaya karar verdi. Diğer yandan birkaç gün sonra itibarı iade edilen ve Meclis-i Valâ-yı Ahkâm-ı Adliye reisliğine atanan Fuad Paşa da yeniden elde ettiği nüfuzunu aynı yönde kullandı. Karşılıklı ödünler, ihtilafli konuların hızla çözümlenmesini sağladı. Banka temsilcileri, gerçek yönetimin Londra ve Paris komitelerine ait olması koşuluyla, bankanın genel merkezinin İstanbul'da bulunmasını, genel müdür ve idare heyetinin buraya yerleşmesini kabul ettiler. Türkler de genel müdürün kendilerinden seçilmesi isteklerinden vazgeçtiler. Genel müdürlük için, yıllardır İstanbul'da yaşayan ve Osmanlı hükümeti nezdinde yaptığı görevlerle imparatorluğun yönetici çevrelerinin saygısını ve güvenini kazanmayı bilmiş Marki de Ploeuç isminde anlaşıldı. Bankanın padişahın himayesinde olmasına ve hükümet tarafından atanan bir nâzırın işlemler üzerinde çerçevesi kesin olarak belirlenmiş bazı denetim yetkileri kullanmasına karar verildi.²³

Bu anlaşma, bütünü içinde ele alındığında daha önce Layard'ın önerdiği çözümlerden geniş ölçüde esin-

18 AN, 207 AQ, 193 DG A0, Osmanlı Bankası'nın kârlılığı üzerine not.
19 AE Turquie, CP 356, Moustier'den Dışişleri Bakanlığı'na, 25 Aralık 1862 ve AN, 272 AP, 14, Ploeuç'ün mektubu, 25 Aralık 1862.
20 AN, 272 AP, 14.
21 AN, 207 AQ, 1 B03.
22 AE Turquie, CP 356, Moustier'den Dışişleri Bakanlığı'na, 3 Ocak 1863.
23 AE Turquie, CP 357, Moustier'den Dışişleri Bakanlığı'na, 8, 13 ve 15 Ocak 1863.

lenmişti. 27 Ocakta Kâmil Paşa, Hariciye Nazırı Âli Paşa, Maliye Nazırı Mustafa Fazıl Paşa, Divan-ı Muhasebat reisi Ahmed Vefik Paşa ve Fuad Paşa'nın imzaladığı bir imtiyaz fermanıyla anlaşma somutlaştırıldı. Kurucular adına imza atanlar Bufarini, Gilbertson, Greininger, R. Hottinguer ve J. Stewart'tı. Bu anlaşma birkaç gün sonra - 4 Şubatta - bir ferman-ı hümayunla onaylandı.²⁴ Şirketin sermayesi (yarısı ödenmiş 2.700.000 £), merkezi, idarecileri ve yönetimiyle ilgili düzenlemeleri daha önce belirtmiştik. Diğer önemli maddeler şöyle özetlenebilir:

- Banknot emisyonu ["bedeli hamiline tediye ve ita kılınmak şartıyla (...) tahvilat çıkarmak"] münhasır imtiyazı otuz yıllık bir süre için Osmanlı Bankası'na verilmişti. Banka tahvilatının bedeli çıkarıldıkları mahallerde hamiline ödenecek ve yine çıkarıldığı dairelerde ve şubeler yapılacak mahallerde tedavül-i nizamisi olacaktı. Banka ilk iki yıl boyunca daima sandığında nakden tedavülde bulunan tahvilatının yarısına, sonra da üçte birine muadil bir meblağ bulunduracaktı. Devlet-i Aliyye imtiyaz müddetince "evrak-ı nakdiye" çıkarmamayı taahhüt ediyordu;

- Banka, üçüncü şahıslar adına mal alım-satımı da dahil olmak üzere, her türlü banka işlemlerini yapma hakkına sahipti;

- İstanbul'daki tüm Hazine işlemlerinden banka sorumlu olacaktı. Şube açmasına izin verilen İzmir, Beyrut, Selanik ve Trabzon'da da kendisine bildirilecek devlet gelirlerinin tahsiliyle görevlendirilebilecekti. Bankaya bu iş karşılığında yılda 20.000 £ komisyon ödenecekti;

- Banka iç borç anapara ve faiz ödemelerinden ve dış borç anapara ve faiz ödemeleri için fon transferlerinden de sorumluydu; bu işlemler üzerinden %1 komisyon alacaktı;

- Banka, "dahil ve haricde devlet-i aliyyenin resmî ve muayyen umur-ı sarrafiyesi memuru" olacaktı. Bu madde bir süre sonra tartışmalara neden olacaktı. Bu madde bankanın istikraz emisyonları üzerinde de bir tekele sahip olduğu anlamına mı geliyordu? Banka bunu savundu; ama hükümet kabul etmedi;

- Banka hükümete 500.000 £'u geçmeyecek bir cari avans ["kredito"] hesabı açacaktı; bu avansın yıllık %6 faizi devlet gelirlerinin tahsilatından alınacaktı.

- Bütün bu mali maddeler beş yıl sonra yeniden gözden geçirilecekti.

- Banka her türlü vergiden muaf tutulacaktı.²⁵

OTTOMAN BANK'İN TASFİYESİ

Bir ay sonra, 5 Martta *Ottoman Bank*'in hissedarlar genel kurulu şirketin tasfiye edilmesine karar verdi. Kurucular arasında 16 Kasım 1862'de varılan anlaşmaya göre, *Ottoman Bank* tüm işletmesini Osmanlı Bankası'na devretti, 10 Nisan 1863'ten itibaren de temettü dağıtımından hissesine düşeni alacaktı. Devredilen sermayeye karşılık olarak, *Ottoman Bank* hissedarları tamamı ödenmiş 20 £'luk her eski hisse senedi karşılığında yarısı ödenerek serbest kalan 20 £'luk iki yeni Osmanlı Bankası hisse senedi aldılar. *Ottoman Bank*'in Kasım 1862'de yaptığı sermaye artırımıyla ortaya çıkan sadece 2 £'u

ödenerek serbest kalmış her yeni *Ottoman Bank* hissesi için de 8 £'luk ek bir ödeme karşılığında yeni bir Osmanlı Bankası hissesi alınabiliyordu.

Tasfiye işlemleri iki yıl daha sürdü. İlk kuruluştan beri birikmiş ihtiyatlar (103.000 £), 1 Ocak-10 Nisan 1863 arasında tahakkuk eden kâr (38.550 £) ve transfer edilen aktifin incelenmesi sonucunda gereksiz olduğu ortaya çıkan provizyonlar hissedarlara paylaştırılıyordu. Sonunda her eski hisse başına 5 £ 5 şilin ve her yeni hisse başına da 10,6 şilin kâr payı dağıtıldı. 28 Haziran 1865'te toplanan son *Ottoman Bank* hissedarlar genel kurulunda tasfiye işlemlerinin tamamlandığı saptandı.²⁶

OSMANLI BANKASI ÖRGÜTLENMESİ

Osmanlı Bankası'nın tüzüğü Osmanlı hükümeti tarafından 5 Mart 1863'te resmen onaylandı.²⁷ Şirket otuz yıllığına yani, emisyon imtiyazı müddetine eşit bir süre için kurulmuştu. İmtiyaz belgesine uygun olarak, banka İstanbul'da bir genel müdür, bir ya da iki genel müdür yardımcısı ve üç üyeden oluşan bir İdare Meclisi tarafından yönetiliyordu; bu idarecilerin hepsi, onu Fransız ve onu İngiliz yirmi-yirmi beş kişilik bir komite tarafından atanmıştı. Paris ve Londra'da bulunan bu komite şirketin işlerinin yönetimi konusunda en geniş yetkilerle donatılmıştı. Komite kararlarının uygulanması ve günlük işlerin idaresi komite içinden seçilmiş sekiz üyeli (dört Fransız, dört İngiliz) bir alt komite tarafından yürütülüyordu. Gelecekte komite üyeleri yılda bir kez toplanan ve en az otuz hisseye sahip hissedarlardan oluşan genel kurul tarafından seçilecekti. Her hissedar elinde otuzun kaç katı hisse bulunuyorsa o kadar oy sahibi olacak, ama kimsenin kendi adına beş veya hem kendi adına, hem vekil olarak ondan fazla oy hakkı bulunmayacaktı. O dönemde çok sık rastlanan bu düzenleme birkaç büyük hissedarın tüm genel kurula egemen olmasını engelliyordu. Kârın dağılımı şu şekilde düzenlenmişti:

- Öncelikle "temettü hissesine mahsuben hissedarlara tevzi edilmek üzere, ihraç edilmiş olan-hisse senetleri sermayesinin yüzde beşi";

- "İhtiyat akçesine tahsis edilmek üzere yüzde onu" ayrılacaktı;

- Kârın kalan kısmının "onda dokuzu temettü hissesi olarak hisse senetlerine, onda biri de ikiye taksim

24 AE Turquie, CP 357, Moustier'den Dışişleri Bakanlığınca, 29 Ocak ve 5 Şubat 1863.

25 AN, 207 AQ, 1 BD2

[Türkçeleştirmede E. Eldem, *Osmanlı Bankası Tarihi*, Ek IV, s. 451-456'dan yararlanılmıştır-ç.n.].

26 OBA-L, Genel Kurullar.

27 AN, 207 AQ, 1 BD2.

edilerek yarısı müessislere [kuruculara] ve diğer yarısı komite ve idare meclisi" üyelerine paylaştırılacaktı. İhraç edilen 135.000 hisse senedi halka arz edilmemiştir, doğrudan kurucular ["imtiyaznamede mezkûr imtiyaz sahipleri"] tarafından taahhüt edilmişti. 80.000 hisse senedi çoğunluğu eski *Ottoman Bank* hissedarlarından oluşan İngiliz hissedarlara, 51.000'i Fransız hissedarlara (38.000'i doğrudan kurucular tarafından alındı), 2.500'ü Osmanlı hükümetine ve 1.500'ü İstanbul'da çeşitli kişilere devredildi.²⁸ Ayrıca kurucuların tüzükle saptanmış haklarını temsil eden 216 pay, İngiliz ve Fransız grupları arasında eşit şekilde paylaştırıldı.

Kısmen statüyle belirlenen, geri kalan üyeleri de ilk seçilenler tarafından saptanarak tamamlanan ilk Komite şu kişilerden oluşuyordu:

- Londra'da T. C. Bruce, Sir William Clay, Lord Hobart, P. du Pré Grenfell, L. M. Rate, W. R. Drake, J. Alexander, J. Anderson, G. T. Clark, J. W. Larking, J. Stewart;

- Paris'te, Emile ve Isaac Pereire, Ch. Mallet, H. Hottinguer, C. Salvador, A. Fould, Kont Pillet-Will, A. J. Stern, Dük de Galliera, A. André, J. Buffarini, F. Greininger.

Başkanlığı Londra'da Sir Wiliam Clay, Paris'te Charles Mallet üstlenmişti.

Hükümetle varılmış anlaşma uyarınca, Marki de Ploeuç²⁹ Maliye Bakanı Achille Fould tarafından, kurucuların isteği üzerine, Maliye genel müfettişliği görevinden affedildi ve banka genel müdürlüğüne getirildi.³⁰ Eski *Ottoman Bank* genel müdürü Ed. Gilbertson da onun yardımcılığına atanmıştı. İstanbul'daki idare heyetinin diğer üyeleri, Komite tarafından yetkilendirilmiş idareci J. Stewart'la yerel bankerler A. Alléon ve C. S. Hanson'du.

Marki de Ploeuç'le görevinin kısa süreli olacağı konusunda en baştan anlaşılmıştı. İstanbul'da yıllarca kaldıktan sonra, Doğu'da geçireceği süreyi aşırı bir biçimde - iki üç yıldan fazla - uzatmak istemiyordu. Türkiye'de Fransız nüfuzunu öne çıkarmanın bir aracı olarak, öncelikle siyasi açıdan baktığı bu görevi kabul edip etmemek konusunda başlangıçta duraksamıştı.³¹ *Ottoman Bank* temel alınarak oluşturulan kuruluşta İngilizlerin fiili ağırlığına pek katlanamıyor (İstanbul'daki 14 görevliden en az 10'u İngilizdi) ve iki milliyet arasında bir denge sağlamak istiyordu.³² Bu nedenle, Komite'nin siyasetçi olarak değil işadamı olarak davranan ve pazarlıklar sırasında İngiliz ortaklarıyla kurdukları yakın ilişkilerini sürdürmeye önem veren Fransız üyeleriyle Marki de Ploeuç arasında, daha Osmanlı Bankası'nın nihai kuruluşu tamamlanmadan, sürtüşmeler ve anlaşmazlıklar çıkmıştı. Fazla destek görmediğini hisseden Marki de Ploeuç işi bırakmayı düşündü. Yazışmalarında, onu bu karardan alıkoyan tek şeyin Fransa'ya bu önemli mevkiyi kaybettirme kaygısı olduğunu yazmıştır.³³ Ama Gilbertson ile Stewart'ın ona kusursuz bağlılığı ve bu üç yönetici arasında oluşan yürektek uzlaşma Ploeuç'ün kaygılarının yatışmasına yardımcı oldu.³⁴ Banka işletmesinin ticari yönüyle fazla ilgilenmeyen ve işin bu tarafıyla yardımcısını görevlendiren Marki de Ploeuç, daha çok devletle ilişkiler konusuyla uğraştı. Bu görev paylaşımı anlayışı, diğer ardılları tarafından da sürdürülecekti.

Hazine işlemleriyle ilgili servislerin kurulması biraz uzun sürdüğü için, *Ottoman Bank* şubelerinin ve personelinin yeni kuruluşa devri ancak 1 Haziran 1863'te, Fuad Paşa'nın yeniden sadrazamlığa getirildiği gün gerçekleşebildi.

28 AN, 207 AQ, 6.

29 Marki Alexandre de Ploëuc (1815-1887) Maliye müfettişliğine 1840'ta girmişti. 1859'da Meclis-i Valâ-yı Ahkâm-ı Adliye üyesi olarak İstanbul'a, Bâbîâli nezdindeki Fransız temsilcisi olarak gönderilmişti. 1863-1867 yıllarında Osmanlı Bankası'nın genel müdürü oldu. 1867-1878 arasında Banque de France genel müdür (gouverneur) yardımcılığı yaptı. 1871'de Paris'te tek başına yönetimini üstlendiği bankanın, Paris Komünü'nün taleplerine karşı hayatta kalmasını sağladı. 1867-1887 arasında Osmanlı Bankası Komite üyesiydi. 1871'de Paris milletvekili seçildi, 'Légitimist'ler [Bourbon hanedanının yaşlı kolunun yandaşları-ç.n.] arasında yer aldı.

30 AN, 272 AP, 17, A.

Fould'dan A. de Ploëuc'e, 30 Aralık 1862.

31 AN, 272 AP, 14,

Ploëuc'ün 18 Aralık 1862 ve 19 Nisan 1863 tarihli mektupları.

32 AN, 272 AP, 14, Osmanlı Bankası örgütlenmesi üzerine not (Nisan 1863).

33 AN, 272 AP, 14, Osmanlı Bankası örgütlenmesi üzerine not (Nisan 1863) ve Ploëuc'ün 15 Mayıs 1863 tarihli mektubu.

34 AN, 272 AP, 14-19 Mayıs 1863 tarihli mektup.